

Deportace do Niska nad Sanem a jejich místo v historii holocaustu

Mečislav Borák

Historica. Revue pro historii a příbuzné vědy, FF OU, 2010, č. 2, s. 150-168. ISSN 1803-7550.0

Jen několik týdnů po rozpoutání druhé světové války zahájili němečtí nacisté deportace Židů z území, která začlenili do své Říše. První deportační transport vyjel v říjnu 1939 z Moravské Ostravy na východ porobeného Polska. S trochou nadsázky šlo o první židovský transport v historii holocaustu, i když tyto deportace neměly ještě likvidační charakter. Nic to však nemění na skutečnosti, že většina deportovaných se domů už nikdy nevrátila. Ostravští Židé měli v Nisku nad Sanem postavit koncentrační tábor, k němuž směřovaly další transporty z Ostravy, Vídně a Katovic, tedy z území někdejšího Československa, Rakouska a Polska. V táboře však byla ponechána jen asi desetina z pěti tisíc deportovaných Židů. Ostatní zahnal stráž SS k nové hranici Německa se Sovětským svazem mezi řekami San a Bug a pod hrozbou zastřelení jim zakázaly návrat. Kdo zůstal žít v okolí Lublinu, neunikl likvidaci Židů v následujících letech. Kdo ilegálně přešel do Sovětského svazu, stal se vězněm gulagu, nebo byl deportován na Sibiř a do vnitrozemí. Tábor u Niska nad Sanem byl sice na jaře roku 1940 zrušen, ale propuštění vězni stejně zanedlouho skončili v nacistických likvidačních táborech. Také v sovětských pracovních táborech zemřeli mnozí vyhnanci z Niska. Pokud se dožili začátku války se Sovětským svazem, mohli se čeští a polští Židé vykoupit z gulagu vstupem do zahraničního vojska. Rakouští Židé takovou možnost neměli, proto až na výjimky zahynuli v gulazích. Nacistický experiment s prvními transporty evropských Židů do Niska nad Sanem tak přežilo jen několik set deportovaných.

V porovnání s pozdějšími hrůzami holocaustu byly tyto první židovské transporty pouhou epizodou, ale v mnohém ohledu je už naznačovaly. Vždyť právě tehdy získával první zkušenosti Adolf Eichmann a další organizátoři likvidačních transportů. „Akce Nisko“ proto vzbuzuje zájem historiků i po sedmdesáti letech. Tragický úděl obětí první deportace českých, vídeňských a hornoslezských Židů má ohlas nejen v české, ale i v evropské a světové historiografii holocaustu. Zkusme se tedy podívat, jak se zájem historiků v průběhu let proměňoval, z jakých zdrojů vědecký výzkum vycházel a jakých

výsledků dosáhl. Zaměříme se na zjištění důvodů, které vedly k zahájení deportací a posléze i k jejich zastavení, neboť především tyto okolnosti jsou spojeny s určením místa, jaké fenomén Niska v historii holocaustu zaujímá.¹

Informace o transportech do Niska nad Sanem se u nás po válce objevovaly zprvu jen v židovském tisku a jejich autory byli přeživší pamětníci.² Situace se změnila až po dopadení válečného zločince Adolfa Eichmanna v roce 1960. Před soudem se podrobně projednával jeho podíl na deportacích Židů a tak se stala do té doby nepříliš známá „Akce Nisko“ rázem světově proslulou. Výpovědi svědků a zvláště výpověď samotného Eichmanna pronikly do mnoha publikací, jež byly procesu věnovány. Připomeňme z nich alespoň práci Siegfrieda Einsteina nebo Berndta Nellessena, z českých třeba tehdy populární reportáž Ladislava Mňačka.³ Jednoznačně nejznámější se stal výklad Eichmannova procesu v podání Hannah Arendtové, který poprvé vyšel ve Spojených státech v roce 1963.⁴ Zmínka o jejím názoru na význam tábora v Nisku dodnes nechybí v žádné závažnější práci o dějinách holocaustu.

Další událost, která značně ovlivnila historiografii o Nisku, se odehrála v roce 1964. Do té doby byly zdrojem informací badatelů především vzpomínky účastníků transportů, korespondence židovské obce ve Vídni a výpovědi z Eichmannova procesu. Nyní se však objevily přímé materiály ostravského gestapa. Vzbudilo to mimořádný rozruch i kvůli okolnostem nálezu, neboť bedny s dokumenty byly údajně vyloveny ze dna Černého jezera na Šumavě v rámci pátrání štábu Zvědavé kamery Československé televize. Kromě prezidenta Novotného, ministra vnitra Štrougala a utajených organizátorů akce nikdo netušil, že se ve skutečnosti jedná o provokaci Státní bezpečnosti nazvanou „Operace Neptun“. Jejím cílem bylo posílit kampaň proti chystanému promlčení válečných zločinů ve Spolkové republice Německo. Aby se objevu materiálů, zčásti přivezených z trofejních archivů v Moskvě, dodalo na věrohodnosti, byly k nim přidány i méně známé dokumenty z československých archivů, dosud

¹ Příspěvek vznikl v souvislosti s řešením výzkumného záměru MSM4781305905 *Slezsko v dějinách českého státu a střední Evropy*.

² Např. B.-SP: *Nisko nad Sanem, první koncentrační tábor židovský*. Věstník Židovské náboženské obce v Praze 9/1947, č. 1, s. 5-6; ZEHNGUT, I.: „Nisko“. Tamtéž 11/1949, č. 7-10, 13, 26, 27; TÝŽ: *Transport*. Tamtéž 21/1959, č. 10, s. 8; TÝŽ: *Nisko*. Tamtéž 26/1964, č. 11; TÝŽ: *Dějiny židovstva ostravského*. Ostrava 1952; CHLÁDKOVÁ, R.: *Cesta domů. Vzpomínka na Nisko*. Věstník židovských náboženských obcí v Československu 31/1969, č. 11, s. 5.

³ EINSTEIN, S.: *Eichmann, Chefbuchhalter des Todes*. Frankfurt am Main 1961; NELLESEN, B.: *Der Prozess von Jerusalem*. Düsseldorf-Wien 1964; MŇAČKO, L. *Já, Adolf Eichmann...* Praha 1961.

⁴ ARENDTOVÁ, H.: *Eichmann v Jeruzalémě. Zpráva o banalitě zla*. Praha 1995.

většinou deponované v archivu ministerstva vnitra.⁵ Týkalo se to i dokumentů ostravského gestapa o deportacích ostravských Židů do Niska a do Terezína. Provokaci tehdy uvěřil i Simon Wiesenthal a někteří historici ji neprohlédli ani po letech.⁶ Přispěla však k tomu, že se pravdivé informace o přípravách a realizaci niských transportů konečně dostaly na veřejnost. Úřady dokonce zařídily vydání výboru z „nalezených“ dokumentů v němčině.⁷

Kopie dokumentů se dostaly do zahraničí a od té doby je citují autoři všech zásadních studií o Nisku. Rakouský historik Jonny Moser se soustředil především na vylíčení vídeňských transportů do Niska a úlohy tamní židovské obce, ale přispěl i k poznání role Niska v systému nacistických deportací Židů.⁸ Mimořádným znalcem problematiky byl izraelský historik Seev Goshen, původním jménem Rudolf Goldberger, účastník prvního ostravského transportu. Podrobně popsal historii tábora v Nisku a naznačil i jeho souvislost s nacistickým plánem „konečného řešení židovské otázky“.⁹ Ve třídílném kompendiu o československých Židech vydaném v USA se Livia Rothkirchenová ve své studii o válečném osudu českých Židů blíže zmínila o „Akci Nisko“, v upravené podobě vyšlo její dílo později též česky.¹⁰ Ještě podrobněji se ve zmíněném americkém sborníku zabýval Niskem Erich Kulka, který podrobně popsal též osudy utečenců z Niska v sovětských gulazích a v řadách československého vojska na východní i západní frontě.¹¹ Prvním domácím autorem, který zpracoval nové archivní

---

⁵ BITTMAN, L. *Špionážní oprátky. Pohledy do zákulisí československé zpravodajské služby*. Praha 1992; TÝŽ: *Mezinárodní dezinformace. Černá propaganda, aktivní opatření a jiné akce*. Praha 2000.

⁶ Např. GOSHEN, S.: *Nisko – Ein Ausnahmefall unter den Judenlagern der SS*. Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte 40/1992, Heft 1, s. 95-106.

⁷ ILTIS, R. (Red.): *Nazi-Dokumente sprechen*. Praha [1965].

⁸ MOSER, J. *Die Verfolgung der Juden*. In: NEUGEBAUER, W. (Hg): *Widerstand und Verfolgung in Wien 1934-1945. Eine Dokumentation*. Bd. 3: 1938-1945. 2. Aufl. Wien 1975, s. 194-326; TÝŽ: *Nisko: The First Experiment in Deportation*. Simon Wiesenthal Center Annual, Vol. 2, 1985, s. 1-30; TÝŽ: *Dr. Benjamin Murelstein – navždy obviněným?* In: KÁRNÝ, M. – BLODIG, V. (Eds.): *Terezín v konečném řešení židovské otázky*. Praha 1992, s. 87-92.

⁹ GOSHEN, S.: *Eichmann und die Nisko-Aktion im Oktober 1939. Eine Fallstudie zur NS-Judenpolitik in der letzten Etappe vor der „Endlösung“*. Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte 29/1981, Heft 1, s. 74-96; TÝŽ: *Nisko – Ein Ausnahmefall*, s. 95-106.

¹⁰ ROTHKIRCHEN, L. *The Jews of Bohemia and Moravia 1938-1945*. In: DAGAN, A. – HIRSCHLER, G. – WEINER, L. (Eds.): *The Jews of Czechoslovakia. Historical studies and surveys*. Vol. III. Philadelphia – New York 1984, s. 3-74; TÁŽ: *Osud Židů v Čechách a na Moravě v letech 1938-1945*. In: *Osud Židů v protektorátu 1939-1945*. Praha 1991, s. 17-79; TÁŽ: *The Jews of Bohemia & Moravia. Facing the Holocaust*. Jerusalem 2005.

¹¹ KULKA, E.: *The Annihilation of Czechoslovak Jewry*. In: DAGAN, A. – HIRSCHLER, G. – WEINER, L. (Eds.): c. d., s. 265-268; TÝŽ: *Jews in the Czechoslovak Armed Forces During World War II*. Tamtéž, s. 331-448; TÝŽ: *Židé v československé Svobodově armádě*. Praha 1990; TÝŽ: *Židé v československém vojsku na Západě*. Praha 1992.

materiály o Nisku, byl Dušan Tomášek.¹² Nejlepším znalcem problematiky se stal Miroslav Kárný, jehož německy psaná studie o Nisku v historii „konečného řešení“ získala mezinárodní věhlas. Její modifikovaná verze se později stala součástí monografie o genocidě českých Židů v německé protektorátní politice a dosud neztratila svůj význam.¹³

Transporty do Niska byly v České republice poprvé veřejně připomenuty až v roce 1994, kdy se u příležitosti 55. výročí této události uskutečnila v Ostravě mezinárodní vědecká konference *Akce Nisko v historii „konečného řešení židovské otázky*. Příspěvky z konference byly publikovány v obsáhlém sborníku a na téma Niska vznikla i první monografie.¹⁴ Výročí bylo připomenuto též v Izraeli vydáním sborníku statí *Město v nás. Příběhy ostravských Židů*, který v přepracované podobě později vyšel i v češtině.¹⁵ Objevilo se i několik českých studií, zaměřených na různé aspekty této problematiky,¹⁶ a zmínky o Nisku ve vzpomínkových pracích a pamětech.¹⁷

Výzkum si všímal nejen ostravské větve transportů do Niska, ale též obou dalších větví. Na rozdíl od transportů z Vídně, zdokumentovaných již zmíněným Jonny Moserem a některými jeho kolegy,¹⁸ je historie transportů z Katovic dosud bohužel jen málo známá, přestože s ostravskými transporty velmi úzce souvisí. Existují dosud pouze malé

¹² TOMÁŠEK, D.: *Transport do Niska*. Hlas revoluce 1969, č. 49, s. 8, č. 50-51, s. 11-12.

¹³ KÁRNÝ, M.: *Die „Judenfrage“ in der nazistischen Okkupationspolitik*. *Historica* 21/1982, s. 137-192; TÝŽ. *Nisko in der Geschichte der „Endlösung“*. *Judaica Bohemiae* 23/1987, č. 2, s. 69-84; TÝŽ: *Akce Nisko. Konec před začátkem*. Židovská ročenka 1988/1989. Praha 1988, s. 104-114; TÝŽ: „Konečné řešení“. *Genocida českých židů v německé protektorátní politice*. Praha 1991.

¹⁴ NESLÁDKOVÁ, L. (Red.): *Nisko 1939/1994. Akce Nisko v historii „konečného řešení židovské otázky“*. Sborník referátů z mezinárodní vědecké konference. Ostrava 1995; BORÁK, M.: *Transport do tmy. První deportace evropských Židů*. Ostrava 1994.

¹⁵ NIR, C. (Ed.): *Město v nás. Příběhy ostravských Židů*. Dalia 1994; OTISK, M. (Ed.): *Město v nás. Příběhy ostravských Židů*. Uspořádali C. Nir a E. D. Wechsberg. Ostrava 2004.

¹⁶ Např. PRZYBYLOVÁ, B.: *Emigrace ostravského židovského obyvatelstva ve 30. a 40. letech 20. století*. *Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Ostraviensis, Historica* 3/1995, s. 61-71; KOKOŠKA, S.: *Dvě neznámé zprávy z okupované Prahy o postavení židovského obyvatelstva v Protektorátě*. Tereziánské studie a dokumenty 1997, Praha 1997, s. 30-44; BORÁK, M.: *Transporty do Niska nad Sanem ve světle literatury a pramenů*. Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska, sv. 21, 2003, s. 246-262; TÝŽ: *České stopy v Gulagu. Z výzkumu perzekuce Čechů a občanů ČSR v Sovětském svazu*. Opava 2003, s. 92-95; ŠTĚPÁNEK, Z.: *Nacifikace a moravští lékaři (1939-1945)*. Brno 2004, s. 186-189; PRZYBYLOVÁ, B.: *Poslední naděje Eduarda Grafa – „švédská“ korespondence*. Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska, sv. 22, 2005, s. 498-519. SEEMANN, R. (Ed.): *Cesta do Wannsee. Konečné řešení takzvané židovské otázky a germanizace českých zemí*. *Středokluky* 2008, s. 144-145.

¹⁷ ELIAS, R.: *Naděje mi pomohla přežít*. Ostrava 1994; OLŠER, B.: *Přežili šest válek*. Ostrava 2000; STEINER, A.: *Za cenu života*. Praha 1981; BORSKÝ, K.: *Zítřka začne obyčejný den*. Praha 1984; BORSKÝ, K. – KOPOLDOVI, J. a K. – KVAPILOVI, M. a O. – PETRAS, S. – ŠMOLDAS, M.: *Medailonky statečných*. Praha 1998; ŠTEMR, M.: *Nejkrásnější den mého života*. Židovská ročenka 1966/1967, Praha 1966, s. 43-47.

¹⁸ MOSER, J.: *Die Verfolgung*; TÝŽ: *Nisko: The First Experiment*; STEINER, H.: *Gestorben für Österreich*. Wien 1968; ROSENKRANZ, H.: *Verfolgung und Selbstbehandlung. Die Juden in Österreich 1938-1945*. Wien – München 1979.

zmínky o deportacích Židů z okolí Bohumína, Karviné, Doubravy a Orlové na české straně,¹⁹ a z okolí Těšína, Skočova, Bílska a Sosnowce na polské straně Horního Slezska.²⁰ Je to možná způsobeno i skutečností, že na rozdíl od Vídně se spisy židovských obcí z Horního Slezska nedochovaly a na rozdíl od Ostravy neexistují ani materiály katovického gestapa.

Mnohem lépe se podařilo zjistit osud třetího ostravského transportu, který místo do Niska nad Sanem dojel do Sosnowce. Tam byli vězni uzavřeni v narychlo zřízeném táboře, než se je podařilo převést do slovenského židovského tábora ve Vyhne poblíž Banské Štiavnice. Dlouho se o tomto transportu skoro nic nevědělo, až na drobné zmínky některých pamětníků a útržky informací z dějin židovské obce v Sosnowci.²¹ Teprve objevná studie Lukáše Příbyla podrobně osvětlila původ vězňů a poměry v táboře až do odjezdu na Slovensko v únoru 1940.²² Pobyt vězňů v táboře Vyhne pak prozkoumal a zhodnotil slovenský historik Eduard Nižňanský.²³

Zdá se tedy, že informací o „Akci Nisko“ je dnes již dostatek k tomu, aby se v patřičných souvislostech objevily i v obecných dílech o problematice holocaustu. Pro příklad snad postačí alespoň letmý výběr některých titulů z bohaté nabídky posledních let. Znalec Eichmanna Hans Safrian podrobně rozebírá nacistické záměry vůči Židům, sleduje úlohu Eichmanna a zmiňuje se rovněž o „Akci Nisko“.²⁴ Kanadský historik Michael R. Marrus píše v souvislosti s Niskem o změnách priorit ve vysídlovacích plánech nacistů.²⁵ Britský historik Alan Bullock uvádí brutální vysídlování Židů a Poláků v roce 1939, ale o táboře v Nisku se nezmiňuje.²⁶ Česko-izraelská badatelka Ruth

---

¹⁹ Např. DEMEL, J.: *Zánik židovské komunity na Bohumínsku v letech 1939–1940*. Vlastivědné listy 22/1996, č. 2, s. 14; PLAČEK, V.: *Město Karviná za nacistické okupace*. In: GROBELNÝ, A. (Ed.): *Karviná*. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě města. Ostrava 1968; BORÁK, M. (Ed.): *Dějiny Orlové*. Orlová 1993.

²⁰ PASZ, F.: *Żydzi i My w Cieszynie*. Cieszyn 1995; SZOTEK, H.: *Wojenne losy skoczowskich Żydów*. In: SPYRA, J. (Red.): *W cieniu skoczowskiej synagogi*. Skoczów 1994; CYBULSKI, B.: *Żydzi polscy w prowincji górnośląskiej w okresie II wojny światowej*. Śląski Kwartalnik Historyczny „Sobótka” 1989, č. 1, s. 137-149; JAWORSKI, W.: *Z dziejów społeczności żydowskiej w Sosnowcu*. Katalog wystawy. Sosnowiec 1993.

²¹ SZTERNFINKIEL, N. E.: *Zagłada Żydów Sosnowca*. Katowice 1946.

²² PŘIBYL, L.: *Osud třetího protektorátního transportu do Niska*. Terezínské studie a dokumenty 2000, Praha 2000, s. 309-346.

²³ NIŽŇANSKÝ, E.: *Akcja Nisko a židovský tábor vo Vyhniach*. In: NIŽŇANSKÝ, E. – PETRUF, P. (Eds.): *V premenách stáročí*. Zvolen 2001, s. 101-112; TÝŽ: *Akcja „Nisko”. Obóz dla Żydów w Wyhniach (w Słowacji)*. Kwartalnik Historii Żydów/Jewish History Quarterly 2001, č. 4(200), s. 566-574; TÝŽ: *Die Aktion Nisko, das Lager Sosnowietz (Schlesien) und die Anfänge des Judenlagers in Vyhne (Slowakei)*. Jahrbuch für Antisemitismusforschung 11/2002, s. 325-335.

²⁴ SAFRIAN, H.: *Die Eichmann-Männer*. Wien-Zürich 1993, s. 71-72; TÝŽ: *Eichmann und seine Gehilfen*. Frankfurt am Main 1995, s. 78-81.

²⁵ MARRUS, M. R.: *Holocaust. Historiografia*. Warszawa 1993, s. 95-96.

²⁶ BULLOCK, A.: *Hitler a Stalin. Paralelní životopisy*. Plzeň 1995, s. 641.

Bondyová si v obsáhlé monografii o Jakobu Edelsteinovi všímá niských transportů velmi důkladně, neboť přímo ovlivnily Edelsteinův život.²⁷ Německý badatel Jochen von Lang zmiňuje ve své práci o gestapu „Akci Nisko“ jen stručně a s mnohými chybami.²⁸ Britský historik Mark Roseman ve známé knize o konferenci ve Wannsee připomíná první deportace „5 000 Židů z Prahy, Moravské Ostravy a Vídně“.²⁹ Katovickou část transportů do Niska zrovna tak opomíjí i revidované vydání klasického díla o problematice holocaustu od Raula Hilberga.³⁰ Americký historik holocaustu Richard Breitman uvádí poměrně přesné údaje o transportech do Niska i o důvodech jejich pozastavení.³¹ Polský historik Edward Gigilewicz podrobně rozebírá nacistické plány na zřízení židovské rezervace, ale v případě Niska uvádí zcela nesmyslné údaje o počtu vězňů.³² Znalec Hitlera britský historik Ian Kershaw zmiňuje transporty do Niska z Vídně, Katovic a „Moravy“.³³ Britský badatel Laurence Rees, tvůrce známého dokumentárního seriálu televize BBC „Osvětim“, v souvislosti s Niskem hovoří pouze o přesídlení tisíců Židů z Rakouska a Ostravu ani Katovice vůbec nezmiňuje.³⁴ Německý historik Götz Aly analyzoval souvislost mezi přesídlováním etnických Němců do Říše a deportacemi Židů z německého „životního prostoru“, jež předznamenaly pozdější vyhlazovací mašinérii. Popsal tak dosud nejpřesněji též první deportační akce, k nimž přiřadil i transporty do

---

²⁷ BONDYOVÁ, R.: *Jakob Edelstein*. Praha 2001, s. 157-166. Autorka tvrdí, že v katovickém transportu bylo i 12 malých dětí, což jiné prameny nezmiňují a není to pravděpodobné. Nesprávně uvádí jméno obce poblíž Niska jako Piscina (správně Pysznica) a jméno prvního mrtvého z deportovaných Židů jako Mendel (taková osoba na seznamu deportovaných nefiguruje, podle jiných svědectví šlo o Hermanna Mandlera ze Slezské Ostravy).

²⁸ LANG, J. von: *Gestapo. Nástroj teroru*. Spolupráce Claus Sibyll. Praha 1994, 2. vyd. 2001, s. 109-111. Autor nesprávně situuje Nisko až do okresu Radom. Zjevně vymyšlená je informace, že do Niska byl vyslán „transport čtyř tisíc řemeslníků“ z Vídně a také další tisíce Židů z bývalého Československa. Naprostým nesmyslem je tvrzení, že „když 28. října 1939 byla část Polska prohlášena za Generální gouvènement [došlo k tomu ve skutečnosti už 12. října – pozn. autora], shromáždily se v centru Prahy zástupy protestujících,“ zvláště prý před sídlem gestapa na Václavském náměstí (atp.).

²⁹ ROSEMAN, M.: *Setkání ve vile u jezera. Konference ve Wannsee a „konečné řešení židovské otázky“*. Praha 2003, s. 33.

³⁰ HILBERG, R.: *Die Vernichtung der europäischen Juden*. 9. Aufl. Berlin 1999, Bd. 2, s. 415-416.

³¹ BREITMAN, R.: *Architekt „konečného řešení“*. Himmler a vyvraždění evropských Židů. Praha 2004, s. 91-93.

³² GIGILEWICZ, E.: *Lublinland – państwo żydowskie w planach III Rzeszy*. Radom 2004, s. 109. Autor uvádí, že na Lublinsko bylo počátkem října dovezeno 45 tisíc Židů z protektorátu, zvláště z Moravské Ostravy, Prahy, Plzně, Bohumína a Těšína. Na jiném místě (s. 126) chybně situuje likvidační koncentrační tábor Malý Trostinec do Čech. Uvěřil rovněž údajnému nálezu dokumentů gestapa v Černém jezeru.

³³ KERSHAW, I.: *Hitler. 1936-1945: Nemesis*. Praha 2004, s. 301-302. Zmiňuje též transport vídeňských Cikánů, k němuž ale nedošlo.

³⁴ REES, L.: *Osvětim. Nacisté a „koneční řešení“*. Praha 2005, s. 31. Dále mylně uvádí, že po ztroskotání Eichmannova plánu s Niskem na jaře 1940 bylo Polsko nakonec rozděleno do dvou celků, na území přiřčená k Říši a Generální gouvènement (ve skutečnosti k tomu došlo již v říjnu 1939).

Niska a zhodnotil jejich význam.³⁵ Úloze Eichmanna v akci Nisko věnoval celou kapitolu své práce americký historik Christopher Browning, popsal v ní i činnost Eichmannových spolupracovníků bratří Hanse a Rolfa Güntherových, a jako jeden z mála autorů naprosto přesně charakterizoval a vyčíslil všechny transporty do Niska.³⁶

Poměrně podrobně zahrnují transporty do Niska do svých prací i nejnovější znalci dějin holocaustu. Např. britský historik David Cesarani ve své obsáhlé biografii Adolfa Eichmanna věnoval značnou pozornost prehistorii akce Nisko, popsal průběh deportací a zamyslel se i nad příčinami jejich dočasného zastavení; ani on se však při popisu konkrétních reálií nevyhnul některým omylům.³⁷ Zhruba totéž lze říci o popisu akce Nisko v jinak výtečné biografii Reinharda Heydricha z pera francouzského historika Edouarda Hussona. Bedlivě sleduje Heydrichovu roli při plánování a provádění deportací, ale v konkrétních reáliích bohužel značně tápe.³⁸ Němečtí autoři Alfred Gottwaldt a Diana Schulle zmiňují v úvodní kapitole své práce o pozdějších židovských deportacích i případ „zavlečení“ (Verschleppungen) do Niska nad Sanem atp.³⁹

Jak je vidět, informace o Nisku úspěšně pronikají do syntetických prací po celém světě, bohužel však někdy v poněkud zkomolené či neúplné podobě. Zbývá dodat, že transport do Niska se připomíná i ve dvou románech, jejichž autoři jsou Arnold Zweig a Simon Wiesenthal (v obou případech se jednalo o transporty z Vídně).⁴⁰ Prozatím

---

³⁵ ALY, G.: „Konečné řešení“. *Přesun národů a vyhlazení evropských Židů*. Praha 2006, s. 42-46. I tento mimořádný znalec problematiky deportací se v případě Niska dopustil některých omylů, možná proto, že vycházel z druhotné citace dokumentů. Vůbec nezmiňuje druhé transporty z Ostravy a Vídně ze 26. 10. 1939, zveličuje počet deportovaných z Katovic na 2 500 Židů a uvádí transport z Ostravy ze 24. října, který údajně do Niska nedojel. Takový transport však neexistoval, autor si ho patrně spletl se třetím ostravským transportem z 1. 11. 1939, který dojel do Sosnowce.

³⁶ BROWNING, Ch. R. – MATTHÄUS, J.: *The Origins of the Final Solution. The Evolution of Nazi Jewish Policy, September 1939 – March 1942*. Jerusalem 2004, s. 36-43.

³⁷ CESARANI, D.: *Eichmann. Jeho život a zločiny*. Praha 2008, s. 79-93. Pokládá např. Nisko za pouhou vesničku, „bezvýznamnou obcí v řídce osídlené mokřině“, i když Nisko má tradice sahající až do středověku, od r. 1855 bylo správním sídlem okresu a v r. 1933 získalo městská práva. Domnívá se, že tábor byl postaven v Nisku, zatímco vesnice Zarzecze prý skýtala „větší pohodlí“, a proto se v ní ubytoval Eichmann. Chybně uvádí, že druhý transport vyjel pouze z Vídně a Katovic, Ostravu opomenul. Nejasné a nedokumentované je tvrzení, že v lednu 1940, kdy „vlivem nepřízně počasí, nemocí a podvýživy stoupala úmrtnost“, byli někteří vězni na „vlastní žádost přesunuti do pracovního tábora ve vesnici Sosnowieca“, a zbylým 300 vězňům byl nakonec povolen návrat domů.

³⁸ HUSSON, E.: *Heydrich. Konečné řešení židovské otázky*. Ostrava 2009, s. 79-86. Tvrdí např., že první transport do Niska odjel z Katovic a Ostravy 18. 10. 1939, i když je prokázáno, že vlak z Katovic byl vypraven až o dva dny později. U druhých transportů zase opomněl zmínit ten katovický. Podlehli příliš zveličeným dojmům pamětníků a v rozporu se skutečností zmiňuje, že hned po příjezdu v důsledku zmatku „mnoho deportovaných zemřelo“. Protektorátní Židy označuje za „pražské“ a v rozporu s prameny uvádí, že stavba tábora se nedařila, protože „dělníci neměli k dispozici potřebný materiál ani nástroje“.

³⁹ GOTTWALDT, A.– SCHULLE, D.: *Die „Judendeportation“ aus dem Deutschen Reich 1941 – 1945. Eine kommentierte Chronologie*. Wiesbaden 2005.

⁴⁰ ZWEIG, A.: *Soutěskou do osvobození*. Praha 1946; WIESENTHAL, S.: *Ucieczka przed losem*. Gdynia 1992.

poslední veřejná připomínka transportů do Niska se uskutečnila u příležitosti jejich 70. výročí v říjnu 2009 v Ostravě, kde se konala mezinárodní vědecká konference *První deportace evropských Židů*. Byla rovněž vydána přepracovaná monografie o transpotech, jež byla účastníkům konference k dispozici též na nosičích DVD v rozšířené verzi s vědeckým aparátem a s obsáhlou přílohou dobových dokumentů.⁴¹

Podívejme se nyní, jak se v historiografické literatuře promítají argumenty k zásadním otázkám spojeným s transporty do Niska nad Sanem, tedy k otázkám po skutečných příčinách zrodu této akce a po důvodech jejího příliš rychlého zastavení, i po důvodech rozpuštění tábora. Nejprve se pokusíme aspoň stručně shrnout základní fakta z archivních dokumentů.

Kromě celé řady více či méně zjevných náznaků řešení „židovské otázky“ v Hitlerových vystoupeních v minulosti byl prvním zřetelným krokem v této věci Heydrichův spěšný dopis velitelům operačních skupin bezpečnostní policie a bezpečnostní služby, odeslaný tři týdny po válečném nástupu do Polska, 21. září 1939.⁴² Heydrich svým podřízeným sděloval, že Vůdce schválil plán na vysídlení Židů z dobytých území. Prvním „přípravným opatřením“ k realizaci „konečného cíle“, který měl zůstat v tajnosti, mělo být urychlené soustředění Židů do větších měst v blízkosti železničních tratí, což mělo usnadnit plánované deportace. Na poradě u Heydricha 27. září bylo potvrzeno,⁴³ že židovské deportace budou směřovat na východ do „cizojazyčné župy“, jež byla záhy pojmenována Generálním gouvernementem. Alfred Rosenberg si na základě rozhovoru s Hitlerem zapsal 29. září do deníku, že „celé židovstvo“ bude soustředěno mezi Vislou a Bugem.⁴⁴ Téhož dne se na poradě u Heydricha dohodlo, že kolem Lublinu má být vytvořeno „říšské ghetto“ či „rezervace“ pro vysídlené Židy.⁴⁵ Ke konkretizaci místa vhodného pro umístění vyvezených Židů mohlo totiž dojít až poté, co byla 28. září 1939 podepsána v Moskvě smlouva o nové německo-sovětské hranici, která se posunula až k Bugu a Německo tak získalo území Lublinska. Heydrich proto 29. září rozšířil platnost svého výnosu i na prostor mezi Połańcem a Jaroslaví, tvořící široký klín nad

---

⁴¹ BORÁK, M.: *První deportace evropských Židů. Transporty do Niska nad Sanem 1939 – 1945*. Ostrava 2009.

⁴² PÖTZOLD, K. (Hg.): *Verfolgung, Vertreibung, Vernichtung. Dokumente des faschistischen Antisemitismus 1933 bis 1942*. Leipzig 1987, s. 236.

⁴³ PÖTZOLD, K. (Hg.): *c. d.*, s. 239.

⁴⁴ SERAPHIM, H.-G. (Hg.): *Das politische Tagebuch Alfred Rosenbergs: 1934–1935 und 1939–1940*. München 1964, s. 98-99.

⁴⁵ PÖTZOLD, K. (Hg.): *c. d.*, s. 240.

soutokem Visly se Sanem, včetně obou příhraničních pásem.⁴⁶ A stejného dne gauleiter Josef Wagner v Katovicích již naléhal na vysídlení 60 tisíc Židů z Horního Slezska.⁴⁷ Armáda se k jeho návrhu stavěla rezervovaně, ale v té době již Hitler pověřil Himmlera přesídlením etnických Němců „z ruské sféry vlivu“ do nových německých provincií. Odstranění nepřátelských elementů z tohoto území, tedy i odsun Židů, dostaly za úkol jednotky SS.

Také Hitler se ve své „mírové řeči“ 6. října 1939 v Říšském sněmu zmínil o „přesídlení národností“ a „uspořádání židovského problému“. K témuž dni se datuje nařízení šéfa gestapa Müllera o „prozatímním“ odsunutí 70 – 80 tisíc Židů z katovického obvodu na východ, k nimž podle Eichmannova záznamu mohli být přibráni i Židé z okolí Moravské Ostravy.⁴⁸ O zařazení vídeňských Židů se zřejmě rozhodlo na poradě Heydricha s Hitlerem 7. října a téhož dne byl do Vídně vyslán Adolf Eichmann, aby připravil transporty.⁴⁹ Na první schůzku do Ostravy přijel 9. října a přípravy transportů se rozběhly naplno i tady.

Zdálo by se, že historici holocaustu měli již dost času i archivních materiálů k tomu, aby se shodli na konkrétních důvodech prvních transportů evropských Židů, ale není tomu tak. Spory se vedou především o místo Niska v plánu „konečného řešení židovské otázky“ a o úlohu Eichmanna při iniciování „Akce Nisko“. Většina historiků se shoduje v názoru, že ohledně židovských deportací „nebylo dopředu nic nebo skoro nic naplánováno“,⁵⁰ protože „za oficiální způsob řešení »židovské otázky« se dosud stále považovala »nucená emigrace«“.⁵¹ Válka toto řešení skoro znemožnila, nabídl však jinou možnost – odklidit Židy na východ do nově získaných oblastí, jež se nepovažovaly za součást Říše. Řada badatelů dokazuje, že záměry nacistů vůči Židům neměly v té době ještě genocidní charakter,⁵² že masová exterminace na počátku války postihovala zprvu více Poláky než Židy.⁵³ Myšlenka na zřízení „židovského státu“ pod německou správou zaujala dokonce i židovské kruhy v zahraničí⁵⁴ a vytvářela zdání dobrých úmyslů, jež

⁴⁶ PÖTZOLD, K. (Hg.): *c. d.*, s. 241.

⁴⁷ Národní archiv Praha (dále jen NA), Gestapo, sign. 101-653-1, s. 179.

⁴⁸ NA, Gestapo, sign. 101-653-1, s. 2, totéž na s. 184, kopie viz ILTIS, R. (Red.): *c. d.*, [s. 5].

⁴⁹ KÁRNÝ, M.: *Akce Nisko*, s. 110.

⁵⁰ ROSEMAN, M.: *c. d.*, s. 32.

⁵¹ ARENDTOVÁ, H.: *c. d.*, s. 99.

⁵² KRAUSNICK, H., WILHELM, H.-H.: *Die Truppe des Weltanschauungskrieges. Die Einsatzgruppen der Sicherheitspolizei und des SD, 1938-1942*. Stuttgart 1981, s. 71, 107; SAFRIAN, H.: *Die Eichmann-Männer*, s. 71-72.

⁵³ GIGILEWICZ, E.: *c. d.*, s. 55.

⁵⁴ Tamtéž, s. 32, 100. Autor připomíná konferenci ve Washingtonu na přelomu září a října 1939 a návrhy

nacisté měli se Židy ještě v roce 1940, kdy opět ožily plány vysídlení Židů na Madagaskar.⁵⁵ Hájí se jimi u soudu i Eichmann, který prý už předchozí nucenou emigrací zachránil statisíce Židů.⁵⁶ Ještě na jaře roku 1941 se podle některých badatelů nacisté snažili nalézt území, kam by mohli evropské Židy deportovat, což podle jejich názoru podporuje „tezi o improvizaci a nedostatku jasného plánování“.⁵⁷ Válečný útok na SSSR pak již umožnil přímou fyzickou likvidaci Židů. Podle mnoha odborníků na dějiny holocaustu se však Hitler „v zásadě rozhodl pro vyhlazení Židů“ už dříve, počátkem roku 1941, a ještě v lednu schválil Heydrich plán na novou funkci tábora v Osvětimi.⁵⁸

Někteří historici jsou však toho názoru, že již první deportace, jež měly z Niska vytvořit „průchozí tábor“ pro další transporty, zapadaly do genocidních plánů nacistů stejně jako propagandistická zástěrka „židovské rezervace“, která tyto plány navenek jen kryla.⁵⁹ Představy o tom, že by tu Hitler chtěl opravdu zřídit něco na způsob „židovského státu“, patří spíše k legendám a byly součástí nacistické propagandy pro zahraničí. Sotva si lze představit, že by plánované „říšské ghetto“ pod nacistickou správou nemělo decimální charakter, jak to známe z jiných nacisty vytvořených ghet. Mnohé naznačuje už samotný plán násilné deportace statisíců Židů, předem ožebračených a zbavených životních jistot, proti své vůli soustředěných v odlehlých končinách bez patřičného zázemí. Pozdější myšlenka „Vernichtung durch Arbeit“, zničení vězňů prací v koncentračních táborech, zde měla svého předchůdce v metodě „Vernichtung durch Aussiedlung“, zničení vysídlením. Naprostá většina deportovaných byla vyhnáním zbavena možnosti další existence, když byla bez potravy a přístřeší ponechána napospas v nehostinném, ba nepřátelském prostředí. Platilo to i o deportacích z nových říšských žup, které do jara 1940 postihly přes 128 tisíc Židů a Poláků a vyznačovaly se mnohem brutálnějším postupem stráží SS, takže úmrtnost vyhnanců již během přesunu byla značná.⁶⁰ Ostatně již v prvních týdnech války v Polsku bylo mezi 16 tisíci popravenými civilisty asi 5 tisíc Židů a dalších 7 tisíc Židů bylo zabito do konce roku 1939.⁶¹

W. Żabotyńského, publikované v jeho práci *The Jewish War Front*. London 1940.

⁵⁵ ROSEMAN, M.: *c. d.*, s. 34. Eichmannovi asistenti již prošli kursem pro pobyt v tropech a byli očkovaní proti malárii, ale neschopnost Německa porazit britské námořní síly vysídlení neumožnila.

⁵⁶ ARENTOVÁ, H.: *c. d.*, s. 85, 105. Podle autorky sloužil plán Madagaskar jako krycí manévr, „aby přípravy k fyzické likvidaci všech západoevropských Židů mohly nerušeně pokračovat“.

⁵⁷ ROSEMAN, M.: *c. d.*, s. 34.

⁵⁸ BREITMAN, R.: *c. d.*, s. 168, 172; KERSHAW, I.: *c. d.*, s. 328.

⁵⁹ Např. MOSER, J. *The First Experiment*, s. 12-13; KÁRNÝ, M.: *Tábor Nisko a plán „říšského ghetta“*. In: NESLÁDKOVÁ, L. (Red.): *c. d.*, s. 106-107.

⁶⁰ KERSHAW, I.: *c. d.*, s. 301-302.

⁶¹ ROSEMAN, M.: *c. d.*, s. 36.

Do značné míry lze souhlasit s názorem, že první deportace Židů byly poznamenány improvizací, neboť na počátku války nacisté ještě sami nevěděli, jaký bude další osud deportovaných. Sotva však lze obhájit tvrzení, že podněty k deportacím přicházely spíše od lokálních nacistických vládců, než prostřednictvím směrnic z Berlína. Dovedeny do krajnosti přičítají například podobné názory veškerou odpovědnost za deportace ambicióznímu úředníkovi Eichmannovi, který je prý zorganizoval „na vlastní pěst“, nebo se dokonce pokoušejí očistit Hitlera, který prý stanovil jen rámcové propagandistické cíle protižidovské politiky, ale vůbec neměl ponětí o jejich praktické realizaci. Dochované dokumenty však hovoří zcela jasně o plné odpovědnosti nejvyššího vedení Německé říše v čele s Adolfem Hitlerem, bez jehož souhlasu by se deportace stejně jako všechny další etapy „konečného řešení“ židovské otázky nemohly uskutečnit. O nahodilosti deportačních akcí rozhodně nesevřídčí důsledně propojený systém jejich realizace, ani přísné utajování jejich cíle. Židé zbavení majetku měli zmizet a válka k tomu poskytla výtečnou příležitost.

Ani soud v Jeruzalémě nezjistil přesně, kdo s nápadem na „Akci Nisko“ vlastně přišel. Většinou se uvádí, že příkaz k zahájení příprav transportů dostal Eichmann od svého představeného, šéfa gestapa Heinricha Müllera, jak to stojí v záznamu rozhovoru ze 6. října 1939.⁶² Vše však nasvědčuje tomu, že jedním z impulsů byla Eichmannova osobní iniciativa, k níž se na procesu hrdě hlásil.⁶³ Spolu se svým přítelem a nadřízeným Franzem Waltrem Stahleckerem, velitelem bezpečnostní policie u říšského protektora v Praze, zřejmě rozpracovali návrh katovického gauleitra Wagnera na vysídlení hornoslezských Židů⁶⁴ a přidali k němu i návrh na vysídlení Židů z Ostravska, když k tomu získali souhlas protektora Neuratha.⁶⁵ V literatuře se dokonce uvádí, že Stahlecker plánoval „odsun několika tisícovek Židů z Moravské Ostravy do Haliče“ už 18. září 1939, a že mu při tom Eichmann pomáhal.⁶⁶ Jiná relace dokládá, že už tři dny před Müllerovým příkazem, 3. října 1939, jednal v této věci Eichmann v Ostravě se svým zástupcem Hansem Güntherem.⁶⁷ Historik Goshen dokonce předpokládá, že tzv. Müllerův příkaz je Eichmannovou falzifikací. Známe jej totiž jen z Eichmannova zápisu rozhovoru, jiný zdroj neexistuje. A zfalšoval ho prý proto, aby tam mohl vsunout zmínku

---

⁶² NA, Gestapo, sign. 101-653-1, s. 2.

⁶³ ARENDTOVÁ, H.: *c. d.*, s. 100.

⁶⁴ NA, Gestapo, sign. 101-653-1, s. 179.

⁶⁵ KÁRNÝ, M.: *Tábor Nisko*, s. 111.

⁶⁶ ALY, G.: *c. d.*, s. 42; HUSSON, E.: *c. d.*, s. 82-83; CESARANI, D.: *c. d.*, s. 84.

⁶⁷ HILBERG, R.: *Sonderzüge nach Auschwitz*. Frankfurt am Main – Berlin 1981, s. 125.

o ostravských Židech, na jejichž odsunu mu velmi záleželo.⁶⁸ Ať tak či onak, akce stejně musela být projednána a schválena nejvyššími místy v Berlíně.

První hromadná deportační akce měla navíc ještě jeden cíl: ověřit v praxi, jak celý systém funguje, a získat zkušenosti pro zamýšlené přesídlování ve velkém. Otevřeně se o tom zmiňuje už nařízení šéfa gestapa Heinricha Müllera ze 6. října roku 1939: „Tato činnost má v první řadě posloužit k získání zkušeností, na jejichž základě by bylo možno provádět evakuace větších rozměrů.“⁶⁹ Jde o vůbec první dochovaný dokument, ve kterém je v souvislosti s transporty poprvé zmíněna i Ostrava. Zdá se, že ostravští Židé byli do původní „očisty“ Horního Slezska zahrnuti až dodatečně. Mnozí nacisté tehdy možná ještě spekovali s myšlenkou, že i průmyslové Ostravsko se stane přímou součástí Říše, a proto je chtěli rovněž „očistit“ od Židů. Nemělo tedy jít o systematický přesun protektorátních Židů do chystané „rezervace“ na Východě, jak se to snažil Eichmann před soudem vyložit. Nevíme ani, kdo k zařazení Ostravy dal popud. Souvisela s tím snad služební cesta Eichmannova spolupracovníka Danneckera do Prahy, jak si o ní Eichmann učinil záznam 29. září?⁷⁰ Můžeme se jen domýšlet, že dostatek technické inteligence a kvalifikovaných řemeslníků, potřebný stavební materiál a finanční krytí celé akce, jež mohla poskytnout ostravská židovská obec, bylo tím rozhodujícím impulsem. Tak všestranné zajištění totiž sotva mohli nacisté získat od hornoslezských židovských obcí.

Už 6. října začaly v Berlíně přípravy transportu. Byl vydán pokyn sestavit soupisy všech evidovaných Židů z Německa, protektorátu a Rakouska a rozčlenit je podle náboženských obcí, gestapo mělo dodat seznamy zatčených Židů polské státní příslušnosti. Židé určené k odsunu měli být zbaveni majetku.⁷¹ Příštího dne, 7. října 1939, se v Berlíně setkal Heydrich s Hitlerem. Je pravděpodobné, že právě na této schůzce vyslovil Hitler osobní přání, aby k prvnímu transportu byla přiřazena i Vídeň. Eichmann byl proto ihned vyslán do Vídně, aby na místě zařídil vše potřebné.⁷² Zásadní rozhodnutí o transpotech tedy bylo učiněno a pouhých deset dnů nato už vyjel první vlak se Židy směrem k Nisku nad Sanem.

Šéf gestapa Müller pověřil koordinací akce Adolfa Eichmanna a ten si přizval ke spolupráci své kolegy, s nimiž budoval centrály pro židovské vystěhovalce ve Vídni a v

⁶⁸ GOSHEN, S.: *Die Nisko-Aktion*, s. 119-120.

⁶⁹ NA, Gestapo, sign. 101-653-1, s. 2, totéž na s. 184, kopie viz ILTIS, R. (Red.): *c. d.*, [s. 5].

⁷⁰ NA, Gestapo, sign. 101-653-1, s. 202.

⁷¹ NA, Gestapo, sign. 101-653-1, s. 213.

⁷² KÁRNÝ, M. *Akce Nisko*, s. 110.

Praze. Celou akci organizačně zajišťovalo gestapo, zvláště jeho ostravská služebna, avšak na veřejnosti to mělo vypadat jako dobrovolná aktivita židovských náboženských obcí. Z dochovaných dokumentů, uložených dnes většinou v Národním archivu v Praze, můžeme den po dni a mnohdy dokonce i hodinu po hodině sledovat stopy Eichmanna a jeho spolupracovníků během celé této přípravné fáze.

První schůzka svolaná do Moravské Ostravy se konala u šéfa úřadovny gestapa, kriminálního komisaře Gerharda Wagnera, 9. října 1939. Eichmann úvodem připomněl Müllerův příkaz a dodal, že právě ostravský transport má připravit podmínky pro zdárný průběh celé akce. Uvedl doslova: „Toto židovské předsunuté komando má za úkol vybudovat barákovou vesnici, zamýšlenou jako průchozí tábor pro všechny následující transporty. Přesná poloha tábora bude stanovena až na místě, avšak pravděpodobně se tábor bude nacházet v blízkosti železničního uzlu Rozwadow. Na rozdíl od pozdějších transportů, u nichž již nebude brán ohled na stáří či pohlaví k přesídlení určených Židů, budou předsunutá komanda složena výhradně z méně zámožných, plně práceschopných Židů mužského pohlaví.“⁷³

Ostravská Židovská náboženská obec „věnovala“ gestapu ze svých bankovních kont 300 tisíc říšských marek na zřízení „přeškolovacího tábora“ a ulehčení vystěhování. Účetním ve filiálkách ostravských bank byl dán příkaz, aby převedli vklady Židů na konto Židovské náboženské obce do banky Union, s dispozičním právem gestapa. Šperky a další cennosti zabavené Židům měly být odevzdány Říšské bance. Uvažovalo se i o výnosu z prodeje asi 400 – 500 ostravských domů, které tu zůstanou po odvezení Židů.⁷⁴ Gestapo dále stanovilo, že židovská obec musí za transport každého Žida zaplatit 50 marek.⁷⁵ Obec měla zajistit i výstavbu tábora včetně stavebních plánů a materiálu na stavbu baráků.

Eichmann v dalších dnech jednal o přípravě transportů v Katovicích a na přepravním velitelství armády v Opolí. Teprve tady se úředníci gestapa poprvé dověděli, že transportní vlak může mít až 50 vagonů, každý asi pro čtyřicet osob. Eichmann se rozhodl poslat s transportem delegaci význačných představitelů židovských obcí z Prahy a Vídně, aby dodal vysídlovací akci legitimitu. Zároveň předpokládal, že se mu podaří židovské funkcionáře přesvědčit, aby po slíbeném brzkém návratu agitovali ve svých

---

⁷³ NA, Gestapo, sign. 101-653-1a, s. 5-8; ILTIS, R. (Red.): *c. d.*, [s. 19, 23].

⁷⁴ TOMÁŠEK, D.: *c. d.*

⁷⁵ NA, Gestapo, sign. 101-653-1a, s. 8; ILTIS, R. (Red.): *c. d.*, [s. 23].

obcích ve prospěch myšlenky vysídlení.⁷⁶ O místě, kde bude tábor postaven, se rozhodlo až těsně před odjezdem transportu 15. října 1939, kdy Eichmann osobně vybral k tomuto účelu návrší za řekou San u obce Zarzecze poblíž městečka Nisko nad Sanem, kam měly směřovat transportní vlaky.

Vše se zdálo nasvědčovat tomu, že se Eichmannovi podaří uskutečnit opravdu „ukázkový“ transport, který se stane vzorem všech dalších zamýšlených deportací. Zatímco však v Ostravě už nakládali do vagonů první vyhnance, bylo na poradě v Berlíně rozhodnuto o novém plánu přesídlovacích akcí. Nešlo o zastavení všech deportací, pouze o změnu priorit. Byl stanoven jiný časový sled, přednost měly nyní dostat nové říšské župy – Vartská a Západopruská, kam už začali přijíždět etničtí Němci z ciziny. Deportace Židů z Říše, protektorátu a Rakouska byly dočasně zastaveny; mělo je nahradit vytváření městských ghett. Hitler na oné poradě 17. října 1939 oznámil, že dohodl s Himmlerem vše potřebné k tomu, aby se Poznaňsko a Západní Prusko po odsunu Židů staly „rozkvétající německou zemí“. Téhož dne dal šéfovi vrchního velení wehrmachtu Keitelovi směrnice o okupační strategii v Generálním gouvernementu, které zdůrazňovaly strategický vojenský význam tohoto „předpolí“ a předpokládaly budování „východního valu“, umožňujícího soustředění vojsk pro nástup k dalšímu tažení na východ. Oba důvody soustředění Židů v této oblasti už vylučovaly, což vedlo k zastavení „Akce Nisko“ ještě dříve, než se naplno rozběhla.

Když zpráva o tom dorazila 18. října z Berlína do Ostravy, byl první ostravský transport už na cestě do Niska. Přípravy na transporty z Katovic a Vídně byly v plném proudu a oba vlaky také 20. října odjely. Eichmann v té době už v Nisku očekával příjezd prvních vyhnanců, takže mu dálnopis musel být doručen prostřednictvím ústředny gestapa v Katovicích. Jeho úředníci se zatím vyptávali, zda vůbec mají ještě pokračovat v přípravách druhých transportů z Ostravy, Vídně a Katovic, jež měly odjet už za týden.⁷⁷

Zastavení tak úspěšně vyhlízející akce v jejím samotném počátku bylo skutečně nepochopitelné a dodnes to vzbuzuje řadu dohadů. Uvádí se, že Hitler si uvědomil, že bude potřebovat k zamýšlené agresi proti Sovětskému svazu bezpečný nástupní prostor, bez nespolehlivých živelů v pohraničí. Podle jiné verze deportacím zabránil Hans Frank, který měl se svou Generální gubernií vyšší záměry, než byla ona představa židovského „smetiště“. Také prý záviděl ambicióznímu Eichmannovi, který si v otázce deportací počínal vskutku příliš iniciativně, bez předchozího projednání některých návrhů

⁷⁶ TOMÁŠEK, D.: *c. d.*

⁷⁷ NA, Gestapo, sign. 101-653-1a, s. 27, 43; ILTIS, R. (Red.): *c. d.*, s. 26.

v Berlíně. Edouard Husson míní, že v době od 7. do 22. října 1939 Eichmann s nadřízenými v Berlíně vůbec nekomunikoval a „jako posedlý jednal bez rozkazů“ v přesvědčení, že „plní záměry Vůdce“.⁷⁸ Možná mělo jít o pouhý experiment, ale tomu odporuje návaznost plánovaných transportů i přítomnost delegace židovských funkcionářů, kteří měli po svém návratu tento způsob řešení židovské otázky podporovat.

Co tedy vedlo k zániku „Akce Nisko“? Sdělení bylo odesláno z berlínského ústředí RSHA 18. října 1939 s odvoláním na příkaz Müllera, podle kterého odsun Židů a Poláků vyžaduje ústřední vedení a nezbytný souhlas berlínského ústředí.⁷⁹ Je to zjevná narážka na Eichmannovu iniciativu, jež připadala nebezpečná i gubernátoru Frankovi, který si na Eichmanna v Berlíně dokonce stěžoval. Eichmann sám pokládal za hlavní důvod k ukončení akce právě Frankovy intriky. Co všechno ještě mohlo být v pozadí? O zmíněné změně priorit v plánu deportací svědčí Himmlerovo nařízení ze 30. října 1939, v němž dostaly nové říšské župy při vysídlování Židů a Poláků přednost před územím Říše, protektorátu i Rakouska.⁸⁰ A trvalo to celých 18 měsíců, než na transporty do Niska navázaly nové deportace Židů z Říše. Teď bylo zapotřebí urychleně najít vhodné ubytování a živobytí pro tisíce etnických Němců, kteří měli na nových říšských územích posílit německý živel. Už 15. října přijel do Gdaňsku první vlak s baltskými Němci. Bylo potřebnější a zároveň i snazší je usídlit v Západním Prusku a Vartské župě než v Rakousku či protektorátu. Místní Židé a Poláci měli urychleně zmizet, aby jim uvolnili místo. Vzhledem k zamýšlenému rozsahu deportací se původní koncepce Niska jako průchozího tábora, jakési „propusti“, jíž měli procházet všichni deportovaní, ukázala jako nevhodná. Stejnou překážkou mohl být úmysl vytvořit v pohraničí osady SS a „východní val“ pro nástup k útoku na Rusko,⁸¹ nebo obavy armády, že židovská rezervace poblíž sovětské hranice by ohrožovala bezpečnost pohraničního pásma.⁸² Objevil se i názor, že organizovat trojí přesídlování zároveň (příchod etnických Němců, odsun Poláků a deportace Židů) by bylo moc složité a působilo by to zmatek a chaos.⁸³ Podle Iana Kershawa přispěly k zániku „Akce Nisko“ též chaotické poměry po příchodu Židů do míst deportace a jejich nedostatečné zásobování. Tábor v Nisku byl nakonec

⁷⁸ HUSSON, E.: *c. d.*, s. 85.

⁷⁹ NA, 101-653-1a, s. 27.

⁸⁰ BREITMAN, R.: *c. d.*, s. 95.

⁸¹ Tamtéž, s. 90; KÁRNÝ, M. *Tábor Nisko*, s. 115.

⁸² HUSSON, E.: *c. d.*, s. 86.

⁸³ REES, L.: *c. d.*, s. 31.

zlikvidován a další deportace do Generálního gouvernementu dočasně zastaveny, protože gubernátor Frank měl námitky proti přijímání vysokého počtu Židů, aniž bylo jasně stanoveno, co se s nimi má dělat. Frank získal na svou stranu Göringa, který „divoké přesídlování“ z ekonomických důvodů zakázal.⁸⁴ Další příčinou mohla být skutečnost, že armáda pro svou potřebu blokovala většinu kolejových vozidel, bez nichž se transporty neobešly.⁸⁵ Podle jedné zmínky mohlo z plánu niských transportů sejít možná jen proto, „že se nelíbil ústředním autoritám“.⁸⁶

Eichmann se už v neděli 22. října objevil v Ostravě a pokračoval dál do Berlína, odkud 24. října potvrdil, že „odvozy Židů z protektorátu na přeškolení mají být prozatím až na další zastaveny“.⁸⁷ Zároveň ale dodával, že se mu podařilo získat souhlas k alespoň částečnému transportu asi 400 Židů, kteří chtěli před zamýšleným odsunem uprchnout z Ostravy a byli zatčeni gestapem. Uskutečnění nejméně jednoho transportu by prý mělo rovněž přispět k tomu, „aby se zachránila prestiž zdejší státní policie“. Tento dílčí transport by se měl připojit k druhému transportu z Katovic, plánovanému na 27. října.⁸⁸

Navenek nebylo nic znát, přípravy k odjezdu druhých transportů nerušené probíhaly v Ostravě, v Katovicích i ve Vídni. Tady se dokonce předpokládalo, že „počínaje čtvrtým transportem budou do něj už zařazovány celé rodiny“. Nejprve měly být vyvezeny manželky těch, co už do Niska odjeli. Bylo doporučeno vzít s sebou také děti.⁸⁹ Druhé transporty v pořádku odjely z Ostravy a Vídně 26. října, z Katovic o den později. Třetí transport vyjel 1. listopadu už pouze z Ostravy a místo do Niska dorazil na Horní Slezsko do Sosnowce, protože v Nisku strhl rozvodněný San mosty na přístupech k táboru.⁹⁰

V provizorním táboře nad řekou Sanem, jehož smysl se začal vytrácet zároveň s jeho stavbou, nakonec zůstal jen každý devátý z dovezených vězňů. Všichni ostatní, tedy zhruba 4 a půl tisíce deportovaných, byli strážemi zahrnání na východ, k nové německo-sovětské hranici. V táboře a v jeho okolí tak pobývalo jen asi 500 vězňů, odkázaných na zasilky materiálu a některých životních potřeb z Ostravy. V březnu 1940 však došla z

---

⁸⁴ KERSHAW, I.: *c. d.*, s. 301, 302.

⁸⁵ ROSEMAN, M.: *c. d.*, s. 33; AHARONI, Z., DIETL, W.: *Operacja Eichmann. Jak to było naprawdę?* Warszawa 1998, s. 44.

⁸⁶ BONDYOVÁ, R.: *c. d.*, s. 165.

⁸⁷ NA, Gestapo, sign. 101-653-1, s. 99.

⁸⁸ NA, Gestapo, sign. 101-653-1a, s. 52-53; ILTIS, R. (Red.): *c. d.*, [s. 28-29].

⁸⁹ NA, Gestapo, sign. 101-653-1a, s. 29-30, 101-653-1, s. 22; MOSER, J.: *c. d.*, s. 286.

⁹⁰ NIŽŇANSKÝ, E.: *Die Aktion*, s. 325-335.

velitelství SS a policie v Krakově zpráva o tom, že tábor se ruší a jeho vězni se mohou vrátit domů. Velení začalo vězňům vystavovat potvrzení o pobytu v táboře a o propuštění do domovské obce.⁹¹

Pro nacisty však bylo nepříjemné smířit se s myšlenkou, že se vyhnání Židé vracejí z Východu zpátky. Trefně to vystihl izraelský historik Seev Goshen: „V historii holocaustu, přesněji řečeno v jeho prehistorii, o níž se zde jedná, se nevyskytl jediný případ rozpuštění tábora formou repatriace. Už repatriace do Ostravy, tzn. do protektorátu ovládaného Němci, je těžko pochopitelná. Při návratu Židů do antisemitské Vídně, v níž stále vládl fanatický antisemita Bürckel jako říšský místodržící, je člověk v pokušení říci »credo quia absurdum«. Existuje zde racionální vysvětlení?“⁹²

Když 8. dubna 1940 přišel na Ústřednu pro židovské vystěhovalce ve Vídni prezident zdejší Židovské náboženské obce dr. Löwenherz, sdělil mu vedoucí Brunner, že podle vyjádření Eichmanna se návrat zbytku Židů z přesídlenecké oblasti v Polsku do Vídně „v dohodě s Generálním gouvernementem v Krakově bere se souhlasem na vědomí.“⁹³ Podobně korespondoval se svým představeným, státním tajemníkem K. H. Frankem, ostravský oberlandrát von Ruhmor, který obdržel zprávu, že transport Židů se vrátí do Ostravy v noci na 10. dubna 1940.⁹⁴ Transport však přijel až 13. dubna ráno. Dochované dokumenty se poněkud rozcházejí v počtu navrátilců. Nejčastěji uváděná situační zpráva policejního ředitelství v Moravské Ostravě za duben 1940 uvádí celkem 516 osob, z toho se 301 osob vrátilo do Ostravy, 18 na Těšínsko a 197 pokračovalo v cestě do Vídně.⁹⁵ Jindy činí celkový počet 501 osob, z toho 198 Vídeňáků (uvádí např. S. Goshen),⁹⁶ pamětníci se shodují obvykle na počtu 320 ostravských navrátilců včetně těch z Těšínska.⁹⁷

Bývalí vězni i historikové si už mnohokrát kladli otázku, co vlastně nacisty k dobrovolnému rozpuštění tábora poblíž Niska nad Sanem vedlo. Podívejme se na některé z odpovědí.

Jak jsme již ukázali, změna priorit ve vysídlování Židů z Říše a okupovaných území vedla k pozastavení akce Nisko hned v jejím počátku, rozhodujícím faktorem se stala

⁹¹ Kopie potvrzení viz BORÁK, M.: *První deportace*, s. 179.

⁹² GOSHEN, S.: *Nisko – Ein Ausnahmefall*, s. 103-104.

⁹³ Tamtéž, s. 104.

⁹⁴ NA, Úřad říšského protektora (f. 114), k. 287, sign. 114-289-1, s. 13.

⁹⁵ KÁRNÝ, M.: „*Konečné řešení*“, s. 46, 132. Cituje hlášení uložené ve Spolkovém archivu v Koblenci, fond R 30/4b, sv. 2.

⁹⁶ GOSHEN, S.: *Nisko – Ein Ausnahmefall*, s. 103.

⁹⁷ Archiv města Ostravy (dále jen AMO), vzpomínka A. Bachracha.

nutnost zajistit odpovídající životní podmínky pro etnické Němce přijíždějící na nová říšská území.⁹⁸ V prosinci 1939 bylo z Vartské župy vysídleno do Generálního gouvernementu už 87 tisíc Židů a Poláků.⁹⁹ Na poradě nacistického vedení v Berlíně 12. února 1940 se Hans Frank dalším deportacím Židů do Generálního gouvernementu nebránil, ale požadoval lepší koordinaci akcí s jeho úřadem.¹⁰⁰ Göringův dálnopis nejvyšším říšským úřadům ze 23. března 1940 sice další deportace dočasně zakázal, a Heydrich to 28. března 1939 potvrdil i policejním úřadům,¹⁰¹ ale už 5. dubna Frank ohlašoval, že je v létě ochoten přijmout 450 tisíc deportovaných Židů.¹⁰² Na pozadí těchto čísel je osud 500 navrácených niských vězňů zcela podružnou záležitostí.

Nejčastěji uváděnou příčinou zrušení tábora je údajný nesouhlas Hanse Franka s celou akcí.¹⁰³ Netoužil jistě po tom, aby na jeho území odkládaly ostatní župy „své“ Židy, ale záměry Berlína musel respektovat. Byl spíše osobně dotčen, že ho postavili před hotovou věc, stěžoval si na Eichmannovy „divoké odsuny“ a na porušování svých kompetencí. Prý též záviděl Eichmannovi jeho kariéru a zároveň jím pohrdal, ale mohl to vyjádřit jen nepřímo. V případě Niska obviňoval Eichmanna z přílišné osobní iniciativy a využil příležitosti, aby jeho akci „shodil“. Cítil prý se krachem tábora v Nisku tak dotčen, že přikázal veliteli bezpečnostní policie a SD v Krakově, aby Eichmanna zatknul, pokud se objeví v Generálním gouvernementu.¹⁰⁴ Podle představ některých vězňů se úřady v Krakově dověděly o průběhu akce Nisko až ze stížnosti faráře z obce Zarzecze, což prý bylo impulsem k příkazu na zrušení tábora, který opravdu přišel z Krakova.¹⁰⁵

Jako další důvod bývají uváděny protesty Sovětského svazu proti stavbě tábora v blízkosti demarkační linie a proti vyhánění Židů do SSSR.¹⁰⁶ V Krakově se skutečně koncem roku 1939 konaly sovětsko-německé rozhovory a tuto námitku nelze vyloučit. V zájmu dobrých vztahů se Sovětským svazem prý sám gubernátor Frank nařídil, aby se s vyháněním Židů přestalo.¹⁰⁷ Ruský historik Pavel Poljan našel v moskevských archivech dopis z počátku února 1940, v němž sovětské úřady jednoznačně odmítaly

⁹⁸ BROWNING, Ch. R. – MATTHÄUS, J.: *c. d.*, s. 72.

⁹⁹ GOSHEN, S.: *Nisko – Ein Ausnahmefall*, s. 104

¹⁰⁰ KÁRNÝ, M.: „Konečné řešení“, s. 46.

¹⁰¹ Tamtéž; NA, Úřad říšského protektora, sign. 109-3-25, s. 10.

¹⁰² GOSHEN, S.: *Nisko – Ein Ausnahmefall*, s. 104.

¹⁰³ KULKA, E.: *The Annihilation*, s. 267; ILTIS, R. (Red.): *c. d.*, s. 44; KEMPNER, R. M. W.: *Eichmann und die Komplizen*. Zürich-Stuttgart-Wien 1961, s. 67-68.

¹⁰⁴ CESARANI, D.: *c. d.*, s. 87.

¹⁰⁵ AMO, vzpomínka A. Bachracha.

¹⁰⁶ ROTHKIRCHENOVÁ, L.: *Osud Židů*, s. 36.

¹⁰⁷ BROWNING, Ch. R. – MATTHÄUS, J.: *c. d.*, s. 42.

možnost „vysídlení Židů z Polska, Rakouska, Československa a Německa“ na Ukrajinu a na Sibiř, jak jim to navrhovali jejich tehdejší němečtí spojenci.¹⁰⁸ Jiným argumentem údajně bylo Hitlerovo úsilí o zajištění naprostého klidu na východní hranici, neboť potřeboval soustředit vojenské a další síly na chystané válečné operace na Západě.¹⁰⁹ Podle některých názorů šlo už tenkrát také o perspektivu války se Sovětským svazem, a tu opět muselo být území u východní hranice klidné, zbavené nespolehlivých živlů.

Deportace Židů prý pomohl načas zastavit tlak světového veřejného mínění, gestem dobré vůle nacistů se možná mělo stát i Nisko. Uváděný odpor místních obyvatel proti táboru jako příčina jeho zrušení není přesvědčivým argumentem, stejně jako strach úřadů z možných pogromů nebo potřeba uvolnit prostor Niska a Lublinu pro dosídlení etnických Němců z Pobaltí či Volyně. Mnohem zajímavější je sdělení, které prý předal svým spolupracovníkům Jakob Edelstein v březnu 1942, v době, kdy byl židovským starším v Terezíně. Na jaře roku 1940 se prý nacisté obrátili na vlivné představitele evropských Židů v okupovaných zemích, aby prostřednictvím svých kontaktů s americkými Židy zabránili vstupu USA do války. Zrušení Niska a zastavení deportací mělo být jedním z viditelných německých ústupků. Po rychlé porážce Francie však prý už nacisté o další jednání neměli zájem.¹¹⁰

Podle jiných hlasů došlo k rozpuštění tábora na popud armády. V okolí se sice již dříve nacházela jednotka zákopníků, která udržovala komunikace a mosty přes San, ale podle dochované zprávy velitelství ochrany hranic-Jih z 1. dubna 1940 měl být z Rudniku do Niska přeložen celý prapor zákopníků 231. pěší divize. Armáda prý chtěla využít i tábor v obci Zarzecze.¹¹¹ Dalším důvodem prý byla skutečnost, že plán akce Nisko v podstatě selhal. Převoz Židů do Niska byl sice organizačně zvládnut, ale jejich masová koncentrace v odlehlé příhraniční oblasti už nikoliv.¹¹² Pamětník Stanisław Dziura z obce Zarzecze vidí příčinu zrušení tábora v tom, že byl postaven příliš daleko od železnice, bez níž se nemohl obejít. V cestě do tábora navíc stála řeka San, která mohla spojení tábora se světem kdykoliv přerušit, jak ukázal neúspěch třetího transportu.

---

¹⁰⁸ *Nacisté prý chtěli v roce 1940 vysídlit židy do SSSR.* http://osvetim.valka.cz/clanky/clanek_3.htm [cit. 28. 7. 2009]

¹⁰⁹ KÁRNÝ, M.: „Konečné řešení“, s. 46-47.

¹¹⁰ GOSHEN, S.: *Nisko – Ein Ausnahmefall*, s. 105-106.

¹¹¹ Tamtéž, s. 104.

¹¹² SCHMIDTOVÁ-HARTMANNOVÁ, E.: Ztráty československého židovského obyvatelstva 1938-1945. In: *Osud Židů v Protektorátu 1939-1945*. Praha 1991, s. 88.

Stavba nové trati by vyžadovala velké náklady, proto nacisté své tábory později umístili tam, kde dobré spojení už existovalo, např. do Osvětimi či Majdanku.¹¹³

Někteří přisuzují rozhodující úlohu profesoru Emilu Eislerovi a jeho kontaktům se švédskými průmyslníky, o něž nacisté vzhledem k dodávkám švédské železné rudy pro ostravské a další hutě mimořádně stáli. Eisler prý v únoru 1940 jednal o možnosti návratu vězňů v Krakově, kde neměli námitek. Po svém propuštění prý jednal se švédským vyslancem v Berlíně, který pak intervenoval u nacistického vedení, a to nařídilo akci zrušit.¹¹⁴

Jinou intervenci v Berlíně uvádí inženýr Arnošt Bachrach. Akci k návratu prý podnítilo pět manželek internovaných Židů ze smíšených manželství, které si najaly a dobře zaplatily německého advokáta Juchelku. Ten se vypravil do Berlína a zjistil, že příslušné úřady o akci Nisko vůbec nevědí. K tomu se přidala i ona stížnost faráře na úřadech v Krakově a bylo rozhodnuto tábor rozpustit. Původně prý měli být Židé z tábora odvezeni na Slovensko tak jako Židé ze Sosnowce, ale Slováci už další Židy nechtěli přijmout.¹¹⁵

Úspěch mimořádné záchranné akce v Sosnowci byl přisuzován tehdejšímu předsedovi východohornoslezské náboženské obce Mojžíši Merinovi a zvláště jeho rozsáhlým kontaktům, kvůli nimž si získal přezdívku „melech“, král. K udržování kontaktů na patřičné úrovni bylo zapotřebí nejen diplomatického umění, ale především hodně peněz, které Merin dokázal opatřit. Zpráva o záchraně sosnowieckého transportu se brzy objevila v táboře u Niska a vzbudila tu naděje, že by šlo tento příklad zopakovat. Kromě zmíněných kontaktů profesora Eislera se v této věci podle svědectví Josefa Bustina angažoval též Eislerův nástupce Otto Bellak, který se údajně sešel s Merinem.¹¹⁶ Také Isidor Zehngut se zmiňuje o tom, že v táboře věděli o vyjednávání židovských obcí v Ostravě a v Bratislavě ohledně vystěhování vězňů na Slovensko a do Palestiny.¹¹⁷ Přípis ostravské obce ze 22. dubna 1940 potvrzuje, že byla s Merinem ve styku, takže jeho pomoc ve věci Niska lze předpokládat, jak to činí například izraelský historik Seev Goshen: „Nikoho zasvěceného by nemělo překvapovat, jestliže Merin, který dobře věděl o korupci rozšířené v řadách SS, této korupci využil a za vstřícnost z řad SS se jim také revanšoval příslušným způsobem, tedy penězi. Revanšoval se za vstřícný přístup, který

¹¹³ Záznam vzpomínek S. Dziury, pořázený autorem v letech 1991 a 1993.

¹¹⁴ AMO, vzpomínka E. Knöpfelmachera.

¹¹⁵ AMO, vzpomínka A. Bachracha.

¹¹⁶ GOSHEN, S.: *Nisko – Ein Ausnahmefall*, s. 105.

¹¹⁷ ZEHNGUT, I.: *Dějiny židovstva*, s. 18.

podle Edelsteinova vyprávění měl dostatečně pádný důvod. Tato poněkud triviální hypotéza je v současné době jedině možným racionálním vysvětlením kuriózního konce počátečního Eichmannova experimentu.¹¹⁸

Oněch důvodů pro zrušení akce Nisko bylo ovšem více, jak jsme se pokusili naznačit. Mohly k nim patřit i důsledky rozsáhlé korupční aféry příslušníků ostravského gestapa, která velmi úzce s niskou akcí souvisela. První vedení ostravské služebny gestapa tvořili úředníci, které si jako své známé přivedl ze Štětína vedoucí služebny kriminální komisař Gerhard Wagner. Patřili k nim vrchní kriminální asistenti Fritz Eggert, Rudolf Greese a August Peuse, kriminální asistent Arthur Gruber a kriminální zaměstnanec Kurt Klein, který byl Wagnerovi nejspolehlivější oporou. V Ostravě se k této skupině přidali kriminální zaměstnanec Gustav Pschera a kriminální tajemník Alfred Lachnitt. Hned po svém příchodu se začali chovat jako praví „zlatokopové“, neboť židovského zlata a dalších cenností bylo kolem nich dost.¹¹⁹ Pod záminkou registrace obírali ostravské Židy o peníze, klenoty a drahé předměty, které pak prostřednictvím pověřenecké společnosti prodávali Němcům za ceny, jež sami stanovili. Týkalo se to i zabavených fotoaparátů, rádií nebo automobilů. Vynutili na Židech vkladní knížky a hesla k manipulaci s penězi, pohrůžkami i skutečným násilím získávali pod cenou domy a obchody.¹²⁰ Do prvních měsíců roku 1940, kdy bylo jejich počínání odhaleno a zastaveno, došlo k desítkám prokázaných případů korupce a krádeží. Podle Dušana Tomáška, který tuto korupční aféru poprvé podrobně popsal, bylo vyšetřováním nezvratně prokázáno, že Wagner a jeho spolupracovníci z gestapa si z transportů do Niska udělali výhodný zdroj vlastního obohacování.¹²¹ Byli odhaleni až iniciativou vedoucího ostravské pobočky bezpečnostní služby SD komisaře Rusta, který byl pověřen zásobováním tábora v Nisku a mohl tedy prohlédnout Wagnerovy podvody. Mezi ostravskými služebnami gestapa a SD nakonec došlo k soupeření, jež hrozilo otevřeným konfliktem připomínajícím praktiky zločineckých gangů. Korupční úředníci byli nakonec usvědčeni, odvoláni ze svých funkcí a někteří byli i potrestáni nebo unikli trestu dobrovolným odchodem na frontu.¹²²

Nelze prokázat, nakolik tato korupční aféra ovlivnila rozhodování o osudu tábora v Nisku. Něco by snad mohla naznačovat výměna velitele tábora, ale k té došlo již v

¹¹⁸ GOSHEN, S.: *Nisko – Ein Ausnahmefall*, s. 106.

¹¹⁹ TOMÁŠEK, D.: *c. d.*

¹²⁰ ZEHNGUT, I.: *Dějiny židovstva*, s. 12.

¹²¹ TOMÁŠEK, D.: *c. d.*

¹²² Tamtéž.

prosinci 1939. V každém případě odpůrci tohoto tábora, kteří zdůrazňovali neúspěch akce a její organizační nedostatky, dostali do rukou další argument.

Skutečných obětí aféry, oloupených Židů, se však spravedlnost netýkala. Židovská obec v Ostravě měla plno starostí s úhradou nákladů za zřízení tábora v Nisku, jak o tom svědčí dopisy s návrhy na poměrné rozdělení platební povinnosti mezi židovské obce v Ostravě a ve Vídni. Většinu pohledávek platila Ostrava. Jak vyplývá z hlášení ostravské obce Ústředně pro židovské vystěhovalectví v Praze ze 26. února 1940, činily do té doby náklady na transport 643 069,67 marek, z nichž 518 725,05 marek již obec gestapu zaplatila.¹²³ Ještě v květnu 1940 si Ostrava s Vídní vzájemně předávaly pohledávku ředitelství drah v Olomouci ve výši 742,80 marek za objednávku vagonů pro transport do Niska.¹²⁴

To už ale byla jedna z posledních úředních teček za kdysi tak ambiciózním pokusem o ukázkový „Mustertransport“ Adolfa Eichmanna.

---

¹²³ NA, Gestapo, sign. 101-653-1, s. 106-122.

¹²⁴ NA, Gestapo, sign. 101-653-1, s. 50.